

Alexander Rubel
(coordonator)

ROMANIZAREA

IMPUNERE ȘI ADEZIUNE
ÎN IMPERIUL ROMAN

Editură Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” Iaşi

Alexander Rubel
(coordonator)

Romanizarea.
Impunere și adevărate
în
Imperiul Roman

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

2011

Copiii Zenobiei. Cât de roman era Orientul roman?

MICHAEL SOMMER (LIVERPOOL)

Ierusalim, circa 60 p.Chr. Un bărbat se află în închisoare și așteaptă procesul. Este acuzat că ar fi permis accesul unui *elen*, unui neiudeu vorbitor de limba greacă, în templu, faptă pedepsită cu moartea conform legilor saducheilor fundamentalisti. Arestându-l, soldații romani l-au salvat de execuția la care l-ar fi supus plebea iudaică înfuriată. Bărbatul este Paulus din Tarsos, evreu de origine și botezat creștin, născut într-un oraș grec din Asia Mică. Când romanii vor să-l supună torturii pentru a obține o mărturisire, acesta îl întreabă pe centurion în greacă: Aveți dreptul să loviți un cetățean roman (*ἄνθρωπον Ρωμαῖον*), și încă unul care nu a fost condamnat încă, centurionul trimite mesajul mai departe superiorului său, unui tribun. Acesta poruncește ca Paulus să fie eliberat și îl lasă să se confrunte cu acuzațiile din partea evreilor radicali. În plus, obține, ca orice cetățean roman, dreptul de a se adresa direct Împăratului. Este transferat la Roma, unde va fi martirizat¹.

¹ Apostolii 22:22–29: Ἦκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον, οὐ γὰρ καθῆκεν αὐτὸν ζῆν. ραυγαζόντων τε αὐτῶν καὶ ῥιπτοῦντων τὰ ἱμάτια καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα, ἐκέλευσεν ὁ χιλιάρχος εἰσαγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν, εἴπας μάλιστα ἀνετάζεσθαι αὐτὸν ἵνα ἐπιγῶ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ. ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμαῖσιν εἶπεν πρὸς τὸν ἐστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος, Εἰ ἄνθρωπον Ρωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστιζειν; ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατοντάρχης προσελθὼν τῷ χιλιάρχῳ ἀπήγγειλεν λέγων, Τί μέλλεις ποιεῖν; ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ρωμαῖός ἐστιν. προσελθὼν δὲ ὁ χιλιάρχος εἶπεν αὐτῷ, Λέγε μοι, σὺ Ρωμαῖός εἶ; ὁ δὲ ἔφη, Ναί. ἀπεκρίθη δὲ ὁ χιλιάρχος, Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι. εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν: καὶ ὁ χιλιάρχος δὲ ἐφοβήθη ἐπιγνοὺς ὅτι Ρωμαῖός ἐστιν καὶ ὅτι αὐτὸν ἦν δεδεκώς. („Până atunci îl ascultaseră cu atenție, după care au început să strige: Acest om nu merită să trăiască! Se încrâncenau tot mai mult, își smulgeau hainele și aruncau cu praf în aer. Atunci tribunalul a poruncit să fie dus în tabără și să fie bătut cu biciul și interogată. În acest fel dorea tribunalul să afle motivul înverșunării oamenilor. În timp ce se pregăteau să-l lovească cu biciul, Paulus i-a spus centurionului care se afla lângă el: Aveți dreptul să schingiuiți un cetățean roman, și încă unul care nu a fost condamnat încă? Când a auzit, centurionul a transmis mai departe întrebarea către tribunalul său.

O altă scenă: oaza Palmyra în deșertul sirian, anul 272 p.Chr. Împăratul roman Aurelian se află în fața porților orașului, în care s-au refugiat Zenobia și aliații acesteia. Zenobia și fiul ei încă minor, Vaballathus, s-au proclamat singuri Auguști și au profitat de vulnerabilitatea puterii centrale la Roma, supunând Egiptul, Mesopotamia și Asia Mică. După ce Aurelian a înfrânt triburile care forțau granița Dunării și a asigurat Italia, s-a îndreptat spre est împotriva uzurpatorilor – după tradiția literară romană. Îi distruge mai întâi în apropiere de Antiochia și Emesa. Drumul spre Palmyra este liber, iar rolul Zenobiei în istoria lumii deja confirmat².

Stăpânirea romană între Marea Mediterană și Tigru s-a menținut exact 700 de ani, de la distrugerea Imperiului seleucizilor de către Pompeius, care înființează în 63 a.Chr. provincia Siria și creează astfel pentru Roma un cap de pod spre Asia Mică, și până la bătălia memorabilă de pe râul Yarmuk, în care, în anul 636 p.Chr., puternica armată bizantină a fost înfrântă de musulmanii lui Chalid ibn al-Walids. Invocarea de către Paulus a drepturilor sale de cetățean roman și revolta Zenobiei împotriva lui Aurelian reprezintă două evenimente scoase aparent arbitrar din contextul lor istoric. Ce au în comun este faptul că fiecare episod în parte oferă posibilitatea unor interpretări diametral opuse. Modul în care pot fi interpretate calitatea de cetățean roman a apostolului și revolta Zenobiei din Palmyra depinde de perspectiva din care privim dominația romană în provinciile sale estice. În timp ce mulți consideră că Orientul roman ar fi fost complet elenizat, și prin aceasta integrat cultural în jumătatea estică a Imperiului, vorbitoare de limbă greacă, alții văd în urmele evidente lăsate de dominația macedoneană și romană în Asia Mică un *firnis*: o imagine frumoasă, dar care la o privire atentă se dovedește a fi doar o iluzie. Această problemă are însă multe alte implicații: imaginea pe care o avem

Tribunul a venit la Paulus și l-a întrebat: Spune-mi, ești roman? El a răspuns: Da. Atunci tribunul a spus: eu am plătit o avere pentru dreptul de cetățean roman. Paulus a spus: eu m-am născut roman. Imediat a fost lăsat în pace. Și tribunul s-a înfricoșat la gândul că pusese să fie schingiuit un cetățean roman.”).

² H. A. Aur. 31; Zos. I. 60 sq. Contextul și semantica istorico-politică a evenimentelor au fost discutate și dezbătute intens. În timp ce studiile mai vechi, ultima oară Ball 2000, 78–81, și Zahran 2003 vedeau în Zenobia un actant anti-imperial cu o atitudine declarată, ostilă față de Roma, studiile recente începând cu Millar 1993, 160 interpretează acest episod drept „abortive claim to the empire”. O perspectivă reconciliantă, în care sunt analizate atât aspectele imperiale, cât și cele locale o regăsim la Sommer 2005c, 159–170; Sommer 2008b.

noi despre Imperiul Roman și, indirect, problema tipologiei puterii imperiale în istoria universală³.

Cine pleacă de la ideea că istoria preelenă era complet uitată în acea perioadă, în care Roma preluase moștenirea seleucizilor, are aparent de partea sa izvoarele. Din Fenicia și până în Mesopotamia, Asia Mică este plină de ruine care indică influența continuă a formelor vestice: templele prezintă formele, dispunerea coloanelor și structurile acoperișurilor, care erau utilizate în diferite variante de către meștrii greci din perioada clasică; teatrele și gimnaziile sunt *topos*-urile culturii grecești, așa cum băile, cisternele, străzile, conductele de apă și *Cloaca Maxima* poartă amprenta culturii romane⁴.

Mai mult: în timp ce provinciile romane orientale sunt de tradiție epigrafică grecească, pe care o regăsim și în Italia și Grecia, aramaica rămâne în toate variantele ei *lingua franca* prin excelență până în epoca perșilor, deși ea este atestată discontinuu: în inscripțiile din Palmyra, cele mai multe bilingve, în sursele epigrafice și papirologice din zona Eufratului de Mijloc și din Osrhoene, din jurul orașului Edessa, precum și dincolo de granițele romane, în Hatra și Jezira estică. Siriana ca variantă a aramaicii în Edessa și ca nouă limbă literară creștină s-au impus local abia în secolul III p.Chr.⁵

Lipsesc însă mărturii scrise despre modul în care indivizii nu se considerau *expressis verbis* greci sau romani, cu o singură excepție semnificativă: evreii. În jurul unui centru monoteist bine cristalizat, s-a menținut un nucleu etnico-cultural caracterizat printr-un anumit grad de fanatism, care a alimentat în două rânduri revoltele sângeroase împotriva Romei: războiul iudaic (60–70, respectiv 73 p.Chr.) așa-numita revoltă babiloniană (115–117 p.Chr.) și revolta lui Bar-Kochba (132–135 p.Chr.),

³ Despre dreptul de cetățenie romană ca criteriu formal al identității romane: Sherwin-White²1973. Cf. Vittinghoff 1980; Mastino 1984; Buraselis 2007. Despre elemente de continuitate dincolo de influența elenă în Orientul Apropiat roman: Millar 1993, 24. Pornind de la teoriile despre continuitate și discontinuitate, fundamentate pe teoria aculturației, Butcher 2003 și Sommer 2005c au ajuns pe căi individuale la aceeași perspectivă.

⁴ Despre urbanismul așezărilor dintre Marea Mediterană și Eufrat: Dodge 1990; Segal 1997. Despre semantica arhitecturii cu referire mai ales la provinciile romane orientale: Sommer 2008a. Cadrul teoretic: cf. Norberg-Schulz 1977; Preziosi 1979; Preziosi 1993.

⁵ Despre fenomenul bilingvismului care caracterizează zone întinse din spațiul vorbitor de aramaică din Asia Mică romană: Taylor 2003. Despre fenomene de aculturație în monumentele lingvistice: Beyer 2003; Cotton 2003.

în urma căreia evreii rămași în Palestina au fost deportați definitiv în diasporă. Concluziile lui Fergus Millar sunt în acest context pertinente: „If we think of a ‚culture’ in the full sense, as a tradition, an educational system, a set of customs and above all a collective understanding of the past then we can find in the Roman Near East only two established cultures: Greek and Jewish”⁶.

Cei care – ca și majoritatea istoricilor Antichității – iau în considerare doar documentele scrise nu împărtășesc scepticismul lui Miller. În episodul arestării lui Paulus se regăsesc mai multe grupe de identități prezente în Orientul roman, inclusiv zone de interferență și diferență care îi separă: Pavel este roman *de iure*, cetățean și fiu al orașului Tarsos, vorbește greacă și ebraică, este botezat și a deschis porțile unui templu evreu unui elen, unui păgân grec aculturalizat. Opozanții săi evrei trăgeau o linie clară de demarcație între cei care respectă legea și toți ceilalți. Iar tribunul roman era reprezentantul puterii statului și și-a cumpărat cu bani dreptul de cetățenie romană. Cetățeni ai orașului, greci, evrei, cetățeni romani – aceștia sunt actorii implicați în scenariul macabru al destinului apostolului. În cazul Zenobiei, ea reprezintă pentru susținătorii „teoriei uitării” o uzurpatoare, care joacă de fapt un joc în esență roman. Într-adevăr, uzurparea face parte din inventarul de acțiuni politice specifice Romei în perioada imperială. Pretendentul care îl provoacă pe Împărat în calitate de candidat al unor trupe, undeva la granițele vastului Imperiu, până la confruntarea directă a forțelor armate este un permanent opozant în perioadele de criză politică. Într-adevăr, Zenobia și Vaballathus au urmat după autoproclamarea lor drept Augusti ai Imperiului toate etapele autoreprezentării tipic romane⁷.

Bineînțeles că există și un alt mod de interpretare a evenimentelor, răspândit mai ales în cercurile panarabe: Zenobia a fost o eroină, iar orașul acesteia, un centru care concentra rezistența triburilor arabe

⁶ Millar 1993, 517.

⁷ Despre semnificația culturii materiale în reconstituirea identităților istorice și culturale: Hodos 2010, 15–23; Mattingly 2010, 287sq. Despre morfologia uzurpărilor romane: Flaig 1992; Flaig 1997. Despre uzurparea lui Vaballathus și despre reprezentări numismatice și epigrafice: Hartmann 2001, 354–364. Antoniniani (IM C VHABALATHVS AVG): RIC V.2 585 (Nr. 1-8); (S ZENOBIA AVG): RIC V. 2 584 (Nr. 1-2); Inscriptii: ILS 8924 (borna kilometrică între Byblos și Botrys: *Im(peratori) Caesari L(ucio) Aurelio Septimio| Vaballatho| Athenodoro Per|sico maximo Ara|bico maximo Adia|benico maximo pio| felici invicto Au(gusto)*); IGR III 1065 (borna de la Byblos este numită aici Zenobia).

împotriva Romei. Sub conducerea reginei rezolute a deșertului s-au ridicat popoarele orientale împotriva dominației străine, opresive și exploatare a Romei. Cine vede în Zenobia o variantă antică feminină a lui Abdel Nasser va interpreta, bineînțeles, fațadele evident clasice ale orașului Palmyra drept un firnis: „Roman frills might be piled onto it, but the real architecture remained what it had always been: Near Eastern”⁸.

Această interpretare nu este total greșită, dar nici total corectă. În spatele fațadelor clasice se aflau într-adevăr temple, care mai aveau prea puțin de-a face cu sanctuarele grecești sau romane. Dincolo de acoperișurile cu terasă accesibile prin scări în spirală, ascunse în spatele frontoanelor false și înconjurată de o coroană de creneluri, nu există cu siguranță alte elemente caracteristice arhitecturii sacrale mediteraneene antice. Chiar și *adyton*-ul ne face să presupunem că locuri ca templul lui Bel din Palmyra, templul din Baalbek, precum și templele din Libanon, Antilibanon și Hermon adăposteau culte care aveau prea puțin în comun cu morfologia religiei greco-romane. Arheologii au interpretat *adyta* și acoperișurile-terasă drept *high places* ale tradiției mesopotamiene – un postulat al continuității, greu de demonstrat. Însă în continuare se poate vorbi de o arhitectură sacră greco-romană într-o variantă regională specifică⁹.

Punându-se accentul unilateral pe fundamentul fie „roman”, fie „oriental” al Orientului roman, nu se dezvăluie misterul din jurul acestuia. Faptul că cercetarea a operat încă de la început cu categorii în care s-au amestecat criteriile istorice cu cele morale nu a dus la nici un progres. Încă de la început, concepția eurocentristă a Antichității s-a constituit pe dihotomia civilizației duble Grecia-Roma, care și-a găsit cadrul politic în Imperiul Roman. „Romanizarea” era *măsura lucrurilor* unei puteri mondiale care, asemenea lui Prometeu, a adus flacăra civilizației în lumea barbară. Învățații Romei fie puneau pe seama Orientului Apropiat eșecul, la fel ca Mommsen, fie îl considerau drept *mission accomplished* și stabileau un diagnostic general valabil pentru dispariția tradițiilor locale sub auspiciile unei romanizări intense.

Sub influența studiilor postcoloniale, criteriile s-au răsturnat: de astă dată Roma era „Imperiul” răului, care a uniformizat fără considerație diversitatea culturală de la periferiile sale. Astfel, se atribuia o conotație

⁸ Ball 2000, 396. Portretul lipsit de conținut istoric al Zenobiei din Zahran 2003 este un exemplu clar de romantism oriental.

⁹ Despre templele din Libanon: Krencker/Zschiezschmann 1938; Sommer 2003; Sommer 2004a; Sommer 2005c, 109–115; Steinsapir 2005.

pozitivă – a se vedea Zenobia, Masada – oricărei inițiative de rezistență antiimperială, interpretată drept eșecul strategiei romane de a distruge total tradițiile locale. Dihotomii precum „romanizare” versus „rezistență” și „amnezie” versus „continuitate” nu ne aduc mai aproape de înțelegerea unor procese precum cele din episoadele descrise mai sus. La fel de puțin ne este utilă demonizarea corectă din punct de vedere politic a marilor puteri imperiale, atitudine subliniată în spațiul anglo-saxon prin înlocuirea neștiințifică a unei categorii istorice printr-un slogan politic: *Imperiu prin imperialism*. Cu greu putem reconcilia aceste aspecte cu informațiile furnizate de cercetările actuale pe teme precum: caracterizarea culturală a imperiilor în general, aculturație și formarea identității în provinciile romane în special. Conceptul de romanizare înțeles ca răspândire difuză a unei „culturi imperiale” dinspre centru spre periferie, aplicat pentru prima oară de Francis Haverfield, pleacă de la niște supoziții false¹⁰.

În primul rând, Imperiul Roman nu era un stat național, ci un imperiu, și din acest motiv nu aspira spre idealul proclamat de Revoluția Franceză „*nation une et indivisible*”. Ca imperiu, Roma se caracteriza mai mult printr-un anumit grad de „toleranță structurală”, așa cum a numit-o atât de sugestiv istoricul Jürgen Osterhammel. Într-adevăr, iradiam dinspre centru spre periferie valori, repere, norme și modele de viziune asupra lumii – pe scurt, elemente caracteristice unei tradiții imperiale „mari” –, dar în același timp se conservau adesea modificat, intern și greu de atestat prin izvoare multe tradiții locale „mici”, care marcau în continuare universul cotidian al multor oameni¹¹. În al doilea rând, inițiativa adaptării și adoptării tradițiilor „mari” pornea întotdeauna în imperii de la elitele locale din zonele periferice. Mai ales cercetătorii de limbă engleză au introdus în analiza acestor fenomene, începând cu sfârșitul anilor '80, paradigma „*self-romanization*” și au reevaluat din perspective noi

¹⁰ Haverfield ⁴1923. Controversele din jurul „romanizării” cu argumente pro și contra au atras atenția multor specialiști. Ca reper orientativ: cf. Brunt 1976; Desideri 1991; Freeman 1993; Freeman 1997; Woolf 1998, 1–7; MacMullen 2000; Hingley 2005; Hingley 2010 precum și articolele din Schörner 2005. Unele idei importante ale autorului se regăsesc în Sommer 2009, 58–65. Jane Webster (Webster 1995; Webster 1997; Webster 2001) a combătut vehement perspectiva postcolonială; ea a adus în discuție conceptul de *creolité*.

¹¹ Despre conceptul de „toleranță structurală”: Osterhammel 1992. Noțiunile de tradiție „mică” și „mare” sunt utilizate mai întâi de Eisenstadt 1987. Despre utilizarea acestora: Osterhammel 1992 și, cu referire la Imperiul Roman, Sommer 2005c, 103–109.

arheologia provinciei romane Britannia. Termenul este unul viabil în măsura în care Roma le oferea șanse celor supuși, și mai ales elitelor, de a trece din tabăra celor înfrânți în tabăra învingătorilor. Acordarea foarte generoasă a dreptului de cetățenie romană – a se vedea Paulus – a fost, până în secolul al III-lea p.Chr., un impuls încurajator de a respecta condițiile minime și de a-și vedea poate urmașii avansând în *cursus honorum* ecvestru sau senatorial. Conceptul de autoromanizare este cu atât mai plauzibil, în condițiile în care populațiile indigene au tendința de a adopta oferta culturală a centrului în funcție de preferințe și necesități¹².

În al treilea rând – un aspect foarte important – procesele de transformare în romani și păstrarea trăsăturilor proprii, grecești, celtice, feniciene etc. nu se excludeau reciproc sub semnul hegemoniei imperiale și al toleranței structurale inerente față de diversitate și eterogenitate. La sfârșitul secolului II p.Chr. a fost chiar posibil ca un fiu al orașului Leptis Magna să devină împărat al Romei, având feniciană ca limbă maternă și latină învățată cu greu. Nimeni nu resimțea o contradicție între dreptul de cetățean roman al lui Paulus și faptul că era evreu. Zenobia, văduva unui bărbat care fusese senator roman și deținuse funcții de rang consular, era de asemenea într-un mod real și autentic „romană” și în același timp fiică a orașului natal Palmyra. În același timp, făcea parte dintr-o dinastie prin care se înrudea cu alte familii importante din Asia Mică romană¹³.

Zenobia reprezenta o societate în care locuitorii orașelor, cultivatorii și nomazii se defineau reciproc. Condițiile naturale și economice au

¹² Ideea de autoromanizare pleacă de la Millett 1990b, care a scos în evidență rolul esențial jucat de elitele locale în urbanizarea Britanniei romane (104–117). Această perspectivă a fost însă combătută ca fiind „rigidly materialist” (Woolf 1997, 340), deși ea este plauzibilă în multe aspecte, și în special în ceea ce privește provinciile din Orient. Despre deschiderea principială a grupurilor de cetățeni romani și despre acordarea generoasă a dreptului de cetățean ca factor esențial al expansiunii romane încă din timpul Republicii Eckstein 2006, 249. Chiar și Tacitus (*Ann.* XI, 24, 4) era conștient de acest aspect: *quid aliud exitio Lacedaemoniis et Atheniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi quod victos pro alienigenis arcebant? at conditor nostri Romulus tantum sapientia valuit ut plerosque populos eodem die hostis, dein civis habuerit.* („Ce a determinat de fapt decăderea atenienilor și spartanilor, dacă nu faptul că-i tratau pe înfrânți ca pe niște străini? Dar Romulus, întemeietorul comunității noastre, în înțelepciunea sa a acceptat ca majoritatea popoarelor care îi fuseseră dușmane, să devină cetățeni romani”).

¹³ Conceptul mult discutat de „becoming Roman” a fost introdus în discuție de Greg Woolf (Woolf 1994; Woolf 1997; Woolf 1998). Cu toate acestea, nu s-a reușit încă o definire foarte clară a ceea ce înseamnă să fii roman. O încercare aflată încă la început o regăsim recent la Revell 2009, 5–10.

creat – dintotdeauna în Orientul Apropiat – condiții prielnice unui coexistențe simbiotice a structurilor urban-statale și a celor tribale. Legături de familie reale sau asumate adunau în același loc nomazi și sedentari într-o societate integrată sau „dimorfă”. Aparent, astfel de structuri contrazic instituțiile politice ale polis-ului grec așa cum sunt ele atestate epigrafic.

În realitate, aceste instituții existau și în Palmyra în secolele II-III p.Chr. Doar că locuitorii orașului și împrejurimilor au resemantizat aceste concepte prin semnificații proprii. Atitudinea Zenobiei în anii de după moartea soțului său Odaenathis (circa 267 p.Chr.) se înscrie într-o dimensiune iminent locală, dar nu se identifică cu răscoala „orientalilor” sau chiar a „arabilor” împotriva Romei¹⁴.

Care sunt concluziile pertinente pentru cercetarea arheologică și istorică a provinciilor romane din Orient? În primul rând trebuie să renunțăm la susținerea cu încrâncenare a unor clișee și la dihotomii artificiale. Nu mai este pertinentă întrebarea dacă descoperirile reflectă „continuități” sau rezultatele unei romanizări forțate. Nici aprecieri care trădează o gândire influențată de categorii precum statele naționale nu-și mai găsesc aici locul: concepte precum „stăpânire străină” sau „imperialism” sunt total nepotrivite în acest context. Prezența Romei a influențat în mod vizibil viața tuturor oamenilor, indiferent de rang social, sex sau apartenență etnico-culturală. Dreptul roman, soldații romani, moneda romană, dar și elemente lingvistice și utilitatea arhitecturii romane, forme artistice de exprimare, măsuri și norme, toate acestea existau pur și simplu. În momentul în care localnicii preluau aceste elemente nu era vorba de un firnis. Ei deveneau pur și simplu romani.

Aceasta nu însemna însă că renunțau la tradiția și originea lor. Chiar dacă deveneau romani, ei rămâneau în continuare locuitori din Antiochia, fenicieni, evrei sau palmyrieni. Prin aceste aspecte s-a nuanțat per ansamblu identitatea romană. Transformând întreaga lume în romani, Roma își pierdea de fapt puritatea propriei identități. Concluzia este că cercetările

¹⁴ Conceptul de societate dimorfă provine de la M. B. Rowton (Rowton 1973; Rowton 1974; Rowton 1976a; Rowton 1976b; Rowton 1976c; Rowton 1977) și a fost utilizat pentru prima oară de către Klaas Dijkstra pentru a descrie situația în Hatra din perioada partică târzie (Dijkstra 1990). Conceptul descrie foarte elocvent și situația din Palmyra, unde nu putem vorbi de o „*cité grecque*” (Sartre 1996), întrucât orașul era organizat pe baza unui principiu de credință în grupe aparent familiale, în care elementul carismatic devine tot mai important începând cu secolul II p.Chr.: Kaizer 2002, 229–234; Yon 2002, 139–142; Sommer 2005c, 213–224; Sommer 2005b.

trebuie să privească culturile materiale din zonele periferice ale Imperiului drept forme de exprimare de sine stătătoare. Întâlnirea între centru și periferie în contextul expansiunii romane și al consolidării succesive a formalizării și intensificării hegemoniei a creat pretutindeni și, de asemenea, în zona între Marea Mediterană și Tigru, ceva cu totul nou, care depășește cu mult o simplă sumă între elementele romane și cele indigene.

Cercetarea istorică și arheologică necesită un permanent dialog. Înțelegerea acestui spațiu întins, circumscris în mod superficial termenului de „Orient roman”, este abia la început. Arheologii care încearcă să contextualizeze propriile descoperiri depind de încercările de sistematizare ale istoricilor, chiar dacă acestea par, poate, inutile. Istoricii aflați în căutare de material pentru a reconstitui o istorie insuficient relevantă în texte depind la rândul lor de cercetarea de teren. Orientul roman este astfel laboratorul *par excellence* pentru lucrări care depășesc granițele superficiale și sterile între discipline¹⁵.

¹⁵ În acest sens studiul programatic al lui Fergus Millar, care încheie colecția de articole (Millar 2006a, 506): „But there could be a perfectly valid framework (and educational syllabus) of ‘ancient history’ which took as its central focus the Levant or the eastern Mediterranean of (say) the first millennium B.C. and first millennium A.D., up to the Islamic conquests, and from that perspective would incorporate the emergence of Greek literature, the rise of the Greek city-state, and the spread of Greek colonisation on the one hand, and late Pharaonic Egypt on the other, as well as Phoenicia, the Aramean kingdoms, Israel and Judah, and the Neo-Assyrian, Babylonian, and Persian empires. These empires would be essential to the story, and so – and in the same way – would Alexander’s conquests, the Hellenistic kingdoms and the Roman Empire”.